САНА ОПОХ

ЧУРАПЧЫ УЛУУЫН ХАҺЫАТА.

ХАҺЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫН 16 КҮНҮТТӨН ТАХСАР.

№ (106 (8061). ✦ 1996 сыл балаҕан ыйын 14 күнэ. Субуота. ✦ Сыаната—1084 солкуобай.

КЫСТЫККА БЭЛЭМНЭНИИ

ТӨЛӨЙДӨРГӨ—ВАГОН-КОТЕЛЬНАЙ

Туох барыта ордук тирээн каллаҕинэ сытыырхайар, ыгыллыбат. Быйыл үп-харчы эрэйбэтэ, күүтэриллэҕэ кыстыкка бэлэмнэнии үлэлэриэгэр, өрөмүөнгэ чахчы-баччы балиннэ. Бу ханна да баар көстүү. Ол эрээри кыһалҕа биирдэ кэнн, тарааһын араас.

Төлөй нэһилиэгэр тиийэрбитин кытта хонтуорабыс баар специалистар утары уунан кэбиспиллэрэ дьэ бу вагон-котельнай буолла. Итиэн оҥу ыйан ыыттылар. Бу объект быйыл саҥа үлэҕэ бэриллиэхтээх эбит.

—Нэйилиэккэ үс котельнайдаахпыт. Детсад, оскуола объектарынааҕылар уонна аллара квартальнай котельнай. Оскуола балаҕан ыйын 1 күүтүттэн, оттон детсад бу күннэргэ итэтиллиннэ. Вагон-котельнай үлэҕэ киирдэҕинэ бу иккэн котельнайдар холбоноохтаахтар. Оччотугар детсад, дьон олорор уонсай дьиэлэрэ, оскуола уонна од мастарыскыйдара барыы биир киинэттэн сылытыллыахтаахтар. Онон биһиги былырыын үлэлээбит оскуола котельнайыгар оһохторун ыраастаан эрэ баран, быстах отто сылдьабыт, үһүгүт. Саҥабыт холбоннооҕуна ахсыа буолуохтаахпыт,—диир кочегар П. И. Нестерев.

Онон олохтоохтор барыа да буччум саҥаалаах күүтэр объектара хаһан сатан-хотон оттуллуоҕун нэйилиэк баһылыга Н. Н. Аммосовтан уолкайдыыра быһаарыллыыбыт. Баһылык солбуйаччыта, кыстыгынан быһаччы дьарыктаныы олох-дьаһах, коммунальнай хаһаайыстыба сулууспатын начальника Н. К. Александров Дьокуускайдаабыт буолан биэрбита Оттоҥ Иннокентий Николаевич бойэтэ тоҕо да уоҥ пускатыгар сырыыттар, балаһыанньаны билиһиннэрдэ.

—Оскуола уонна детсад котельнайдара адыс аварийнай туруктаахтара, былырыын нэйилэ кыстаппыттара. Онон улаханнык ылсан-моккуйан бэйэбит күүспүтүнэн бу күһүнгүттэн саҕалаан үлэлэстибиҥ. Чурапчыттан И. И. Чичигинаров сахайаччылаах биригэдэни наймылаһан тутар-таҥар үлэтин оҥорторбут. Аны тас трассата тардыллара хаалла. Иккиннэн, трансформатора кэлэ илик. Эмиэ дуоҕабар кэпсэтин быһыытынан оҥу Чурапчыттан «Сельэлектро» предприятие (начальник Н. В. Оконешников) аҕалыахтаах уонна олордон биэриэхтээх. Барыта ситтиҥинэ туппут-таҥыт биригэдэ кэлэн уутун ыытан-кордорон, бэрэбиэркэлэрэн туттарыахтаах. Оҥу таһыттан кочегардарга уонсайа 78 чаастаах тех-мин-нимумга үөрэтиллэ ыытыахтаах,—диир байылык.

Манна биири бэлиитэххэ. Бу үп-харчы суоҕар талойдор туох да омуна суох хорсуннук санаммыт тарыгар тахсар. Биир мотуор костубэккэ айдаан буоллар, маннаа буоллар бүгүн саҥа объекты туттараҕ үлэҕэ киллэрэр туруктаммыттар. Аны маннык вагон-котельнай улуус атын нэйилиэктэриттэр, тэриллэриттэр үлэлэтиллибитэ эмиэ аһыллыбат. Туһугар сонун саҕалаабын. Саная хоту итиннэ биэрдэҕинэ олохтоохтор, өссө үлэлиир тэриллэлэр абыраныыбылар.

Нэйилиэк иккис киин квартальнай котельнайа, эбиттэрин курдук, аллара алааска баар. Өрөмүөннэнэ турар. Сылытар объектара: кулуун, хонтуора, баанньык, гараж. Үлэһиттэри эбиэттин дьиэлэриттэн тарҕаһан эрдэхтэриниэ кыл-эҥчч батаһан, хаһаайыстыбаларын көрдүбүт-иһиттибит. Манна 8 кочегар көрүдүөхтээҕин быйыл 6-н бысыыттар. Киниэлэргэн үстэрэ: В. В. Захаров, Ф. Д. Максимов, И. Н. Сивцев баалар. Киниэлэри сэргэ өрөмүөнтэ быстах А. А. Алексеев диэн киһи үлэлэһэр эбит. Өрөмүөнтэ атырдьах ыйык 21 күнүттэн сылдьаллар эбит. Үчүгэй балачча үмүрүйэ сатаабыт. Биир эрэ үрдэрэр оҕохторун таһырдьа таһаран сытыараллар. Оннуттан саҥа аҕалбыттарын туруоруохтаахтар. Ол аанньа туора сытар. Иһирдьэ 3 оҕох курукньута ыраастаан, өрөмүөнинэн бэлэм туралларын. Былырыын биир саҥа мотуору олордубуттар, быйыл өссө биир туруохтаахтар.

—Мотуор эрэ күүһүнэн үлэлиибит. Тулуйбаттар, подшипниктара бара туралларын. Үс оҕох тиэнэччи оттуллар эрээри, объектар сөрүүнэр. Монтаһа сыыһа,—диэн өспүттаахтара Ф. Д. Максимов үлэни билиннинэрэр уонна таһырдьа трассаны көрдөрөр. Кырдьык, дьыаланы ньгэн-тоҥон билбэт да киһи көрө сонньуйуон курдук эбит. Аллараттан тахсар турба сыырга өрө барыыта истиэнэтээҕэр көнө. Ол эрэ буолбатах. Объектар, холобур, саҥа кулуун адыс аһаҕас диэн буолла. Бара сатаан эбии батареяларын киллэрбиттэр. «Халлааны оттобут»,—диллэр кочегардар. Былырыын уот баран, кулуун тохсунньу 9 күнүгэр тоҥон улаханнык эрэйдээбит, нэйилиэннэ да эрэйдэммит. Оҥу ыам ыйыгар эрэ кэлэн чөлүгэр түһэрбиттэр. Быйыл хата аварийнай дизель булумуттар. Ол биир ситиһиилэрэ диэххэ.

Үлэһиттэр күннээҕи ыһалҕалара, аахтахха, эмиэ аҕыйаҕа суох.

—Хамнас кэлбэт уонна ыра даҕаны. Итиэннэ объекты аҕыйах диэн иккэн штатын сарбыйдылар. Үлэбит кинэтээһиннэх: чох иллэриитэ, кулун таһаарыыта күүтэн ордорбот. Улуус кочегардарын курдук, быыллаах, буоруулаах үлэҕэ үүт ас, оҥу тэҥэ аҥал спец-таҥас коруллубат,—диллэр үлэһиттэр.

Ити этэллэриэгэр котельнай тымныытын, таммах тыырын, үрдэ хотостубутун эбиэххэ. Быйыл сыыныынар хосторун муостатын үрэйэн буор кутуттар эрээри, истиэнэтэ сиэ-биир аҕаҕас диллэр. Уонсайынан, котельнай дьиэтэ бэйэтэ туспа капитальнай өрөмүөнгэ наадыйар туруктаммыт.

Оттон объектары сылытыыга өрөмүөн, кэпсээбиппит курдук, сүрүннэн бүппүт. Ити биир оҕох турара, аварийнай дизель эмиэрэ уонна тас трасса сабыллара хаалбыт. Үлэһиттэр: «Бу ыл 15 күнүттэн, быспыт болдьохторугар, сылааны биэрэбит»,—диэн хаалбыттара. Ол аны электрик Н. Н. Кроков уонна сан-техник С. В. Смирнянов детсады ситэрэн барар кэлэллэриттэн тутулуктаах.

Кэстөрүн курдук, нэйилиэк кыстыгын быһаарыахтаах иккэн котельнайга үлэ баран, дьон туруоруллубуттар, болдьохтор чуолкайдар.

С. СМИРНИКОВА.

КИИН ЗАВОД КҮННЭЭҐИ ТҮБҮГЭ

—Үүт ас уруккута буолбатах. Бу күһүнгү өртүгэр өссө кыччаата,—диир улуус салгыныэтилээҕи киин завод үүт астыыр сыаҕын маастара А. И. Егорова. —Сайыннары кэмнэ үүт Болтоҥотон уонна Хатылыттан тутуллан кэлэр. Күнүгэ мэччирэх ыйдарыгар биирдии нэйилиэктэн 1,5-ааны уонна 2 тоннаны кыайбат үүт киирэр эбит буоллаҕына, бу кэлин ити туһаанньаҕынан 3-түү центнертэн эрэ кэбүччү. Оҥу даҕаны күн өрүү-өрүү тутабыт.

Киин заводпут маастарын кэпсээнэ, дьэ, итинник сэмэй буолла. Заводка үлэһиттэр, маастары киллэрэн туран, тэрдүөлэр. Маҕаһыыннарга үүт ас барыта ити киирэр бороодуоксуйа курдук, эмиэ аҕыйаан турар. Оҥу да баара-суоҕа үүт ас иккэ көрүнэ оҥоһуллар: суорат уонна 20 бырыыынньаах чочотой. Анна Иосифовна этэриниэн билитин атыыга күн ахсын 65 кг (2 фляга) итиннинэ 99 кг (3 фляга) суорат тахсар. Оттон ардыы камиттэн хамнаҕар эстэнин тахсар эбит.

—Бу балаҕан ыйы толору үлэлээн баран, букатын да сабыллыбыт. Кыһыынын фарыс, халбаны оҥоһуутуттан үлэлии тарҕаһыахтыт. Заводу сабар сүрүн бириччиннэбит дьиэ-уот аварийнай, мөлтөх туруктаҕыттан. Хамнаспытын дуо? Оҥу ый ахсын сиэ ылан каллибит,—диэн кэпсээннээх буолла бүтэһигэр киин.

«СО» хаб. бэй. корр.

БААҺЫНАЙ ХАҺААЙЫСТЫБАТА

«ДЬОН СИЭРИНЭН...»

«Мугудай» сылгы завода улуусна саамай кэнчээри ыаҥылыыбыта. Государственнай статустаах буолан уонна саха боруода сылгытын интиинэн-уунатыынан дьарыгырарынан даҕаны бу рыночнай кэм тирэхтээх, үп-харчы өртүнэн ойобуллаах курдук санаммыттарыгар эрээри, эрэйиллэр ойобулуу, комонуу ылбатахтара. Итиэннэ завод рабочайдара бааһынайыныын барар суолу талбыттара быйыл саҥа иккис сылыгар үктэнэр.

Хаһаайыннааһын суолун талыныы сүпсүлгэнэ, тоҥсуу оҕуллуу, биллэн турар, дьон өйүгэр-санаатыгар, дыылҕатыгар дьайыыта улахан. Саная да араас.

—Коллективынан үлэлиир, тэриллэлээх үчүгэй этэ. Билигин бааһынай буоллубут эрээри, ол туох ордуктаҕын этэр уустук. Оттон дьон сиэринэн бэйэбит туспа баран, хаһаайыстыба тэриммиппит,—диир бүгүн дьиэлээх хаһаайка Мария Егоровна.

Киниэлэр иккэ аймахтыы дьиэ кэргэн Малышевтар уонна Варламовтар «Билиилээх» диэн бааһынай хаһаайыстыбатынан өссө сылгы завода ыһыллыан арыый иннинэ регистрацииламмыттар. Хаһаайыстыбалара дьоҕус: 30-ча ынах сүөһүлээхтэр, 10-тан эрэ тахса сылгылаахтар. Үүккэ быйыл 20-чэ тоннаҕа дуоҕабардаспыттар. Мэччирэх ыйдарыгар күн ахсын аттынааҕы үс ыал кыттыһан 2 бөтүөн үүтү маннаҕы арыы сылаҕар туттара олорбуттар, билигин күн өрүү-өрүү 2 бөтүөн үүт таһыллар. «Ордугун бэйэбит аһыыбыт, астанабыт»,—хаһаайка чуолкайдыыр.

Ыраахтан, сылгыттан ураты мороженнай оборудованиетын атыылаһан, бу сэдэх үүт бородууксуйатын өҥоро сылдьыбыттар эрээри, оҥу үлэлэппит, технологиятын билсиспит Т. Е. Малышева дьиэ кэргэнэ Дьокуускайга көһөр буолан (оҕолорун үөрэттэрээри), оборудованиеларын эт-үүт комбинатыгар атыылаабыттар. Атыылаабыттар да диэн буолуо дуо, туттарбыттар, «төлөһүөхпүт» диэн эрэнэрбиттэр эрэ. Онон бу сонун ойоҕос салаа үлэлэрэ тохтообут, атын дьэрыктара уонна суох.

Бааһынайы, ордук хаһаайканы, ыал ийэтин кытта сэһэргэһэрбиэн, олохторун-дьаһахтарын, бу харчы-хамнас суоҕар хайдах-туох олороллорун интэриэһиргиибин. Манна даҕатан эттэххэ, дьиэлээх хаһаайыс А. А. Варламов бу күн Чурапчылаабыт буолан (билигин бу хаһаайыстыба салаһаччыта) суох. Этэ эрээри, бэркэ билэр киһим. Улахан Карл Маркс совхоз эрдэхтэн кылаабынай зоотехниктыынан, кэлин сылгы заводун начальникынан үлэлээбитэ, түүгүнэ эдьбэх идеялардаах, сэргэх салайаччы, специалист үтүөтэ киһи. Варламовтар үс оҕолоохтор. Улахан уол армияттан кэлбит, кыыстара кэргэнэлээн манна Чурапчыга баар, оттон кыралара—Андрейка Дьокуускайга саха-американскай колледжка быйыл үөрэнэ киирбит, программист идэтин баһылыахтаах. Онон олоххо саҥа суолларын тыыраанан үлэ, үөрэх дьоно буолан эрэр оҕолор күннэтэ аска-таҥаска наадыйыллара хаанна барыай? Ол эрэ буолуо дуо, үбүаһы туттуох диэтэххэ эдьбэх бэрэ.

—Харчы суох. Сүөһүбүт эрэ Киниэн аһаатаҥнан олоробут. Үүт дотациятынан кыратык харчыламмыыбыт. Хортуоппуй, оҕуруот аһа быйыл хаһыыннаан, эмиэ мэлийдибит. Кыралаан сүөһү туттан, оҥу атыылаан, батаран ол-бу тыынабыт. Аны техника турар гаражтаахпыт умайан, улахан ороскуоту көрүөтүбүт. Билигин саҥа гараж тутта сылдьабыт. Биир тракторбааахпыт, эргэни атыыласпыппыт,—диэн Мария Егоровна судургу быһаарар.

Ити быыһыгар «атыттар курдук...» диирин сиэ-биир умнубакка ыыбытар. Кырдьык, бааһынайдар туспа баран, сүөһүнэн үлэлээх буолан, нэйилиэннэ атын бюджеттэн хамнастаах дьонуттан туох да уратылара суох. Өссө бүгүрү, үлэһит эдьбэх биирдэ көрөөбүттээх ыал ыччаттара олоххо тардыһыылара, бэйэлэрин бастарын бас билиилэрэ өрдөөнө дылы. Куоталаспыкка диэри дьиэ-уот туттан, техникаланан ыраастыыттар. Холобур, бу да түөлбэ олохтоохтору ылыахха. Мугудайга үөһэ бөһүөлэктэн аллара, хонтуора таһыгар улахан айан суолун батыһа ааҕас сиэдэрэй тас көстүүлээх саҥа дьиэлэр хаккэлэбиттэрин көрбүккүт буолуоҕа. Дьэ манна бу Варламовтар, Жерниковтар, Малышевтар, Федоровтар, Нотовицыннар диэн эт саастыы дьон, дьиэ кэргэттэр олороллор. Мунар бары бааһынайдар. Мария Егоровна этэриниэн «ким да, хантан да ессуда ылбакка» туттан кэстэр. Хайа да дьиэҕэ киир, эмиэ үтүктүспүт курдук тупгаҕай оҥоһуулаахтар, аныгы тэбиринэ толору, оттоо бааһынайдар тэлгэһэлэрэ хайдаҕын бэйэбит да сэрэйэбит: хотон, гараж, теплица, оҕуруот хаһаайыстыбата, сабиниэ, кетер.

Түмүктэн эттэххэ, бу рынок уолуобуйатыгар төһө да ыарахаттардааҕын иһин, чаһынай бас билиитэн сайдыы дэриэбинэ, тыа дьонун олоҕун ис туругун уларыйыыт.

С. СЕМЕНОВА.

Д. К. СИВЦЕВ—СУОРУН ОМОЛЛООН 90 СААҺЫН ТУОЛЛА

КҮЛҮМҮРДҮҮ ООННЬУУР СЭДЭХ ТАЛААН

«Бу кинигэни мин «Иньрэх тыл» диэн аатталлаабыт. Ол аата «истиг тыл» диэн. Маннык үөскүтэр мин ыстатыйаларым, докумаантарым уонна тыл этиилэрим кинигэлэстилэр,— быһата, публицистика.

Маннык кинибит матырыйаалдар сорохторун сааһа 46 сыл, оттон сорохтор байыгыллыбыт», — диэн Саха народнай суруйааччыта, Үлэ Геройа бүгүн 90 сааһын туолар ытык-мааны кинибит Д. К. Сивцев—Суорун Омоллоон 1974 сыллаахха тахсыбыт кинигэтин аан тыллыгар суруйбута.

Туох да өмүнэ суох кини бойдуу республикабыт сүдү, баараҕай киһитэ. Саха литературатын, фольклорун, искусствотын боппуруоспарын суруйар суолта үктэммэйиттэн күн бүгүнүгэр диэри дьарыктанна. Үлэлиир дьаныардаахтык, дириҥ хорутуулаахтык, Сахатын норуотун сайыннарыыта оҥорбут өҥөтө өлүөн. Туруорбут проблемалара таба кэскиллэнэлларин туһугар турууласпыта. «Аныгы саха ыччата нууччалыы, сахалыы икки тылы баһылыахтааҕар, доҕоор үсүһүн, бинир эмэ омук тылын билэрэ булгуччулаах буолан турар. Норуоттар доҕоордоһууларын, үөрэх үйэтин ирдэбиллэрэ оннук. Манна үчүгэйтэн атыл туох да суох»,—диэн ити 22 сыллаҕыта этиллибит тыллар хамсатар күүстэрэ өссө үһүгүлаан турда.

Суотту. Чөркөөх музейдарын билбэт, истибэтэх саха, бука, аҕыйаҕа буолуо...

Тапталлаах норуотугар иньирэх нэйиитин анаабыт тапталлаах суруйааччыбыт туһунан үгүс үрдүк тыл этиллибитэ, этиллэр. Маннан аллараа араас сылларга кини айымньытын туһунан суруллубут ыстатыйалартан быһа тардыылары, кинизэ бэриллибит сыанабыллары аҕыс.

х х х

Драматург Суорун Омоллоон «Ньургун Боотур» диэн олонхото бастаан музыкальнай драма быһыытынан, онтон РСФСР уонна Саха АССР искусстволарын үтүөлээх деятеллэрэ, композиторлар М. Н. Жирков, Г. Н. Литинскай суруйуулэрэннэн операбаллада быһыытынан Саха Государственнай музыкальнай-драматическай театрыгар урут 100-тэн тахсан туруоруллубута. Бу операны үчүгэйдик оҥоруу, өссө туһаайан, ситиһиилэахтик туруоруу, саха национальнай культуратын бөҕөргө ситиһиитэ буолуохтаҕа саарбаҕа суох.

Н. Петров. («Кыым» 1956 с. олунньу 16 к. нүөмэриттэн).

Оҕо литературатын жанрыгар эмиэ балачча этиллиилэр баар буоллулар. Эдэр аҕаччыларга Д. Сивцев—Суорун Омоллоон, Николай Якутский, Иван Никифоров, Семен Данилов, Иван Гоголев, Сергей Васильев, о.д.а. саҥа биһиробиллэах айымньылары биэрдилэр.

(Н. Е. Мординов Саха сирин суруйааччыларын IV съеһигэр «Саха литературатын туругун уонна соруктарын туһунан» дакылаатыттан. «Кыым» 1958 с. алтынньы 26 к. нүөмэриттэн).

х х х

Драма суруллубат, ахсааныы ортүнэн кэмчи диэххэ табыллыбат. Биһиэхэ сыл аайы хастыы эмэ пьеса, комедия ылыллар. Ол гынан баран билиҥҥи үрдүк көрдөбүлү толорор, бэйэлэрин кэмнэригэр «Күкүр уус», «Айаал», «Иҥи-биҥи», «Ньургуһун уонна Лоокуут» курдук көрөөччүнү тоҥурук ортүкэн астынарар айымньылар бу аспыт үс сылга суруллубуулар».

(С. Данилов, Саха АССР суруйааччыларын союһун бырабылыанньатын председателэ, «Кыым» 1967 с. ахсынньы 3 к. нүөмэриттэн).

х х х

Суорун Омоллоон үөһэ аатталлыбыт пьесата («Күн күөрэйбэх киниитэ») аҕыйыгыта, биһиги бойобуоктаах бэрт ыраах теманы ылан көрдөрүүтэ, ити олохтоох тэйиини көрдөрбөт, төттөрүтүн, биһиги бэлэбит олохпут бүгүн аан дойду олоҕун быстыспат сорҕото буоларин туһунан этэр, аан дойдулар норуоттарын интэриэстэрин уонна сыалларын чугаһыттар. Бу айымньы кылаассабай уонна интернациональнай тыынчаах.

(А. А. Белюкина Саха сирин суруйааччыларын VIII съеһигэр «Саха литературатын» дакылаатыттан. «Хотугу сулус» 1973 с. 8-с №).

х х х

Саха драматургиятын кыһыл комус кылаатыгар оннук кэрэ-бөлүө драматургическай айымньылардаан А. И. Софронов «Дьаданы Дьаакын», «Таптал», Н. Д. Неустроев «Кукааны кулуба», П. А. Ойуунускай «Кыһыл ойуун», Д. К. Сивцев—Суорун Омоллоон «Күкүр уус», «Айаал»... диэн драмалара буоллалар».

(В. Протодьяконов—Кулаатай Саха суруйааччыларын республикатааҕы мунньаҕар «Саха драматургиятын билиҥҥи туругун туһунан» кулун тутар 23 к. 1971 с. оҥорбут дакылаатыттан. «Хотугу сулус» 1971 с. 9-с нүөмэрэ).

х х х

Нуучча театрын улуу реформатора К. С. Станиславскай «кыра образ диэн суох...» диэбитинэн, Суорун Омоллоон драматургиятыгар кыра образ диэн суох. Олох аҥыйах тыллаах, бинир эрэ сценаҕа киирэн тахсар образтар—Суоһу, Таам таратыы, Хара рэн тахсар образтар—Суоһу, Таам таратыы, Хара Мааска, Наа, Ньүкэн, Күнэй, Одунча, Тоҥ уо.д.а. бинрдик бэйэлэрэ кизи биографиялаах, социальнай характеристикалаах—бэйэ-бэйэлэригэр маарыннаспат тыллаах-өстөөх тиэтэр. Іннилэргэ драматург бэйэтин идеятын, тылын сыҥаталаан биэрэн схема оҥорбот, туох да эбии-сабыы, сыыһа-халтыы автор өртүттэн суох буолааччы, гутаар быыныыын-таҺаалын, сарбаҕар саҥалыын, өйдүүр ойдүүн, дьүһүннүүн бэйэлэрэ ийэлэрин олоҕун культуратыгар лоп-баччы сөп түбэһэр тыыннаах дьон прототипталара буолаллар.

(Д. К. Максимов, театровед, искусствоведение кандидата. 1986 с. Суорун Омоллоон драмаларын хомуурунньуга киириэттэн).

х х х

Сэрии кэнниттэн кэмиэ Суорун Омоллоон өрдүк хото музыкальнай драматургия сайдыытыгар үлэлэспитэ. Кини саха бастакы национальнай оператын «Ньургун Боотур», бастакы балет «Сир симэҕэ», бастакы ораторий либреттоларын суруйталаабыта.

Суорун Омоллоон музыкальнай драматургиятыгар айымньыларыттан өрдүк кизи сэҥэриини «Ньургун Боотур» опера «Правда» хаһыат страницаларыгар тиэрэ ылбыта, 1957 сылларааҕы Москваҕа ыытыллыбыт саха литературатын уонна искусствотын бөлүөхтэрин кэмигэр «Ньургун Боотур» туруоруллуутун туһунан «Правда» маннык суруйбута: «Спектакль сонуннаах уонна дьикти уратылаах, көрөөччү кутун-сүрүн тутта. Кини, Саха сирин алмаазын курдук, норуот кэрэ дуоһатын арыйда».

(Г. Г. Окороков, филологическай наука кандидата. 1976 с. тахсыбыт Суорун Омоллоон драмаларын хомуурунньуттан).

Дьэ, ити курдук, бэрт быыкаайыктык быктардахха, Хаанык-хаанык аттар киинэхэ нигэриллибэтэхтэрэй РСФСР уонна Саха АССР искусстволарын үтүөлээх деятелэ, Саха АССР народнай суруйааччыта, П. А. Ойуунускай аатынан литературнай бириэмийэ лауреата, икки Үлэ Кыһыл Знамята, «Бочуот Знака» орденнар уонна медаллар хаалдарбыт, кини биһиги, сахалар, Үлэ Геройун үрдүк аатын ылбыт соҕотох суруйааччыбыт. Кини бүгүн 90 сааһын туолар. Оннооҕор биһиги омук бүттүүмүт үөрүүтэ түмүллэр.

М. СИДОРОВА.

ОҔО ТАПТЫЫР СУРУЙААЧЧЫТА

Аастыт үөрэх дьыалатыгар улуус бары оскуолаларыгар Суорун Омоллоон 90 сааһа туолуутун көрсө литературнай бэчэрдэр, нэдиэлэлэр, уус-уран суруйуута конкурстар, о.д.а. дьаһаллар ыытыллыбыттара.

Олор туһаайыллаан оҕолор редакциҕа ыыппыт суруктарын билиҥнинэрэбит.

Оскуолабытыгар гуманитарнай цикл нэдиэлэтэ интэриэһинэйдик ааста. Ол аата нэдиэлэ нуучча, саха тылларыгар, историяҕа, төрүт культураҕа анаммыт. Оннооҕор албах таайбарыннары таайдыбыт, викторина боппуруоспарыгар эппиэттэстибит, «Х» буукубаттан саҕалаан хоһоон айарга күрэхтэстибит.

Д. К. Сивцев—Суорун Омоллоонго анаммыт кэпсиэҕэ кылаастарынан каан айымньыларыттан инсценировкалары көрдөрдүбүт. Бары үөрэх-көтөн, арааччаан туттан-хаптан, көрөн-истэн оруоллары толордубут. Жюриилар—учууталлар уонна көрөөччүлэр сүрдээҕин үөрэх-көтөн бэлиэтэстилэр.

Түмүгүнэ «Сайсары» драматтан быһа тардыыны туруорбут X кылаас бастыын бастаата. Биһиги, ахсыстар, «Албын баанынай» оскуоруйабыт иҥин иккис миэстэлэннибит. Үөрүскэ, төһө да кыраларын иҥин, кырдьык-хордьук туттан оонньообут бэҥнис кылаас үөрэнээччилэрэ таҕыстылар.

Аля НОГОВИЦЫНА.

Бахсы орто оскуолатын VIII кылааһын үөрэнээччитэ, «Туйма» корпуос чилиэнэ.

Аастыт нэдиэлэ субуотатыгар Суорун Омоллоонго анаммыт бөлүөх буолла. Оҕолор кини айымньыларыттан быһа тардан көрдөрдүлэр. Мин Сайсары эмэхсиин уонна «Күн күөрэйбэх киниитэ» драматтан негрдэр образтарын сөбүлээтим. Захарова Зоя, мин саанабар, сүрдээх күүстээх образы көрөөччүлэргэ бэрэ тиэрдэ.

Бары кылаастар эрчин хаһыаттарын таһаардылар. Мин санаабар, саамай интэриэһинэй хаһыаты XI гуманитарнай кылаас үөрэнээччилэрэ оҥордулар. Кинилэр бэйэлэрин айымньыларын үс омук тылынан суруйбуттар.

Атын дьоро киэйэни П. М. Решетников аатынан театр артистара бэлэхтэстилэр. Бастаан кинилэр уруут көрдөрбүт спектаклларын туһунан кэпсээтилэр, ол кэнниттэн кини библиотека отделын сэбиэдиссэлэ В. А. Федорова Суорун Омоллоон айымньыларын уонна олорго суруллубут критическэй ыстатыйалар тустарынан биһиэхэ биэрдэ.

Ол кэнниттэн театр артистара инсценировкаларын көрдөрдүлэр. «Сайсары» драматтан бэйэлэрин оруоллаарын артистар В. Герасимов, Н. Заболоцкая, В. Пинигина, Д. Кириллин чаҕылхайдык арыйдылар. Артистар ис сүрэхтэриттэн оонньуур буоланнар юбиэй айымньы геройдарын кытта тэҥнэ үөрэр, хомойор.

«Күкүр Уустан» артистар Дмитрий Попов уонна Прокопий Дорофеев оруоллары толордулар. Мин санаабар, Ньүкэн аатталаах киитэрэй киһи быһыылаах—иэйии төлөөбөкө сылдьан хаартыскыыр. Хаарчыылаах буоллаҕа уонна дьону алдьатыыр.

«Киһини туох киэргэтэрэ» комедияттан Азалия монологун Галина Баишева киһиэхэ тиийэрдин аахта.

«Күкүр Уустан» Түптүр Хара монолога кэнсиэрдэ истиэх, күлүөх курдук. Этэрбэһиттэн ол-бу баҕу-сыыны хостуу-хостуу сотору-сотору «алтан болууска» диирэ күлгаахтар суоҕу иҥиллэр, хараххар костэн кэлэр.

Ол эрээри бэйэм ордук Азалиянны сөбүлээтим. Кини туттара-хаптара хайдах эрэ билиҥҥи кэм ыччатыгар чугас курдук.

Ньургуйаана ИВАНОВА.

Чурапчыаҕы гимназия үөрэнээччитэ.

Дмитрий ДИРИНСКЭЙ.

СҮГҮРҮЙЭБИН, СУДУ КҮҮСКЭР...

(Суорун Омоллоон 90 сааһыгар анаабыт)

Төрөөбүтүн эн комус күүнү
Саха ыалыгар, саха дьолугар,
Сеҕүрүйбэт сүрэҕин толонун
Барытын анаатын бар-дьоҥнөр.
Тоҕус уон саастын
Томторуу туоллун,
Сырдык саная, мыыдыр ой
Сарыалыгар сууланнын...
Отутус сыллар уохтарын
Ортотунан силлэйэн,
Хара балыыр
Сорун-мунун
Харса суох киэр илгэн,
Киһи диэн кэрэ аанкын
Кирпиҥэкэ кэлбитин.

Чүөчэкэлэр, Чөөчөлөр көлүөнэлэрэ
Бу бүгүн сааһыран бардыбыт,
Ол да буоллар, сии бинр
Пионер, комсомол саастарбыт
Кытыастар төлөннөрүгэр ыыттыһан,
Ыраас, сырдык олох иҥин
Ыксалаһан турабыт.
Алыс да астынан аахпытым
Аанчык барахсан туһунан,
Аахпыппын сүрэхпэр ылынан
Мыычаар дыылатын кэпсэтим.
Махтал, Эйиэхэ, Омоллоон,
Үгүс көлүөнэ ыччатын
Олоҕун суолун тордоон,
Үүнэр-сайдар ыллыгын
«Хараҥаҕа тыкпыт сырдыктыы»,
Ыйан-кэйдэн биэрбиккэр,
Ытык тылгын аппиккэр,
Саха саргытын салаһан,
Кэлэр кэскилиҥ туһугар
Алааһын олоҕун
Аан дойдуга таһаардын.
Сүүс омук
Сүүкэн махталын
Ытык кинибит
Ыллыаххын ыллын...
Эйэрдэ, Эйиэхэ, Омоллоон,
Сүүс саастар
Сүүрүүгэн тиий,
Суду күүскэр
Сүгүрүйэбин...

1996 сыл, атырдьах ыйын 24 күнэ. Дирэнс бөх.

БИЛИЭН-КӨРҮӨН БАҔАЛААХТАРГА

БЫЛЫР, КИЊИ ӨЛЛӨҐҮНЭ

Нуучча уонна тас да дойдулар эрдэтээҕи чинчийээччилэрэ Саха сиригэр болҕомтолорун өссө XVIII-с үйэ адъас сангатыттан ыла уурбуттара уонна сылдар-хонуктар сыыйа аҕаан истэхтэрин аайытын кинилэр болҕомтолоро саалҕанан, өссө өрдүк кэнгэн, дириҥэн уонна сайдан иҥэр. Ол курдук ааспыт күҥҥүн биһиги улууспутугар научнай сыаллаах-соруктаах икки Польша этнограба кэлэн, хастыы да хонуталаан барбыттара. Кинилэртэн биирдэстэрэ Пӓвел Тэчински диэн 23 саастӓах, өрүтэ өгдөгөлөөн хаамыт, боччум соҕустук туттубут эдэркээн уол. Оттон иккиҥэ Роберт Завица диэн 30-тан тахсыбыт саастаах, бэрт сэмэй соҕустук тутта-хапта сылдьар эдэр киһи. Кинилэр, улуус культураҕа управлениетын көрдөҥүүтүнэн икки күн устата улуус иҥитэр баар түүн былыргы көмүллүбүт дьон чардаат, ампаӓр уонна дүлҥ эргиирдэрин күр эмэх буолбут мастарын кыраҥталарын кэритэ сылдьан төһө балэрбиэн кэпсээбитим. Ол сылдьан биллэххэ, кинн этнограф-учёнай буоларын биһиитинан, сахалар тустарынан бэрт эрдэтээҕи чинчийээччилэр үлэлэрин. Идестээх Витсентэн саҕалаан үксүлэрин кэриэтэ заахыт-үөрэхитэ киһини сөхтөрүөн уонна ыгыктатыан эрэ сөп курдук. Дьэ онон, бу тоҕоостоох түгэннэн туһаан, билиэн-көрүөн баҕалаахтарга анаан биһиги түүн былыргы өбүгэлэрбит өлбүт киһини көмөр, уҥуох тутар сорох үгэстэрин уонна көрүүгэнэрин, ньымаларын тустарыгар быһыта-урута да буоллар кэпсээтэххэ маныык буолар эбит.

Ким барыта билэриэн уонна истэриэн биһиги өбүгэлэрбит былыр өлбүт дьоннорун сиргэ көмөллөрүн, маска уган үөһэ салгыҥа арангастыылларын таһынан, өссө уокка уматан уҥуох тутар үгэстэрэ баар буола сылдьыбыт эбит. Ол туһунан биһиги былыргы үһүйээниэртэн, сэһэниэртэн уонна XVIII-с үйэ бастакы ангарыттан Саха сирин булан, баһылаах-көҥүлэҥ олорбут нуучча воеводаларын уонна хаһаахтарын ӕрхыынтарыттан эрэ аҕаан билэбит. Олортон аҕыйах холобуру ылан кэпсэтэххэ маннык.

Мэҥэ киһитэ Нокто Никин диэн саха киниэһэ 1677 сыллаахха Москваҕа ыраахтааҕыга үгэс тиийэн баран ыалдьан өлбүт. Кини өлөрүгэр оччотооҕу саха үгэйин быһыытынан: «Өлүкпүн уматан барыгыт күҥүн дойдуҕутугар илдьэ барыгыт көмөөрүн», — диэн аргыс дьонугар кэриэйин эппит. 1668 сыллаахха эмиэ Мэҥэ киһитэ Тыйаах аймахтарын кытта охсуһан өлөрүллүбүт. Ону кини ойоҕо Мычай диэн дьахтар дьонун көмөлөҥүнэрэн, эрин өлүгүн уматтаран уҥуох туппут.

Биһиги Тааттабыт сиригэр, билиҥги Соҕуй Амматтыгар олорбут аатырар тоҕус уоллаах Күүстээх Соҕуй өбөҥньор өлөрүгэр: «Миигин мээнэ чаҕар киһи курдук сиргэ көмөҥнүт аапкын-суолбун алдьатаайыҥыт, уматан уҥуохпун тутаарын», — диэн кэйиллибэт кэриэс тылын этэн өлбүтэ үһү. Ол эрээри өбүгэлэрбит даҕаны былыр киһини эрэ барытын уматан уҥуох туппаттара биллэр. Ыраах туора сиргэ баран кыргыһыыга өлбүт, эбэтэр адъас ытыктанар эрэ киһилэрин уматан уҥуох туталлара үһү диэн сэһэргэ, үһүйээнгэ кэпсэнэр.

Былыр өлбүт киһини көмүү, уҥуох тутуу, тас эргиирин оҥоруу өлүөхсүт баайыттан, дьаданнытыттан солотуттан, улуутуттан булгуччу тутулуктааҕа. Хаһобур, улуу дуулаҕа баайдар, улуу улаҕаттар, ойуулар эрэ өлүктэрэ арангаска ууруллаллара, хараллаллара. Киһини арангаска уурар үгэс сахаларга түүн былыргыттан, нуучча итэҕэлин ылаҥыахтарыгар диэри баара.

Былыргы арангастар түөртүү, алтаныы уонна аҕыстыы да атахтардаах буолаллара. Ол атахтар ахсааннара эмиэ бэйэлэрин иҥигэр тус-туспа кэриэйис суолталардаах буолаллара. Онон өлүөхсүтү арангастыыларыгар аҕа эбэтэр ийэ уустарыгар тиҥэ үрдүк кэриэнискэ турар солоҕоҕунан, баайдаабынан көрөннөр, арангас атаҕын ахсаанын эльбэтэн эбэтэр көҥүрэтэн биэрэллэрэ.

Арангастары тыа саҕатыттан балайда иҥирдьэ диэки туруораллара. Нууччалар Саха сирин баҕ билэн, бытыллан олороннор: «Сахалар өлбүт киһини салгыҥа, арангаска көмөннөр ыарыны; дьаҥы-дьаҕаҕа тарҕаталлар», — диэн үгүс ахсааннаах бобууларыгар хаанчахтааһыннарын түмүгэр, хас да сыл устата арангаска ууруллубут дьон өлүгүн хастыыта да улгырыта сылдьыбыттара. Онноҕор салгын арангас аатыгар ампаар арангас, чардаат арангас уонна буор арангас диэн аатларынан уларыталлыы сылдьыбыттар. Олор бары биирдии бэйэлэрэ тус-туспа балайда үһүн өстуоруйалаахтар. Олору үөрэхтээх уонна үөрэҕэ да суох саастаах өртүлэргит үгүскүт биллэрэ буолуо.

Киһини арангастаан уурбуу бобуллубутун кэнэ, итиччэ XVIII-с үйэ иккис ангарыттан ыраата, өлбүт киһини хайаан да сиргэ көмөр буолбуттара. Волостартан сыыйа улуустар, нэһилиэктэр үөскээбиттэрэ. Онон сибээстээн кулуба, киниэс дуоһунастара сыыйа олохтоммуттара. Дьэ, онон биллиилээх баайдар, киниэстэр, кулубалар, улуу ойуулар уонна удаҕаттар сиҥ-бары боростуой дьон курдук өлүөхтөрүнэ сиргэ көмүллэр буолбуттара. Ол ыытыгар киниилэр уҥуохтарын олус баай уонна сиэдэрэй, бөҕө-таҕа оҥоһуулаах чардаат эргиирдэр солбуйбуттара. Чардаат эргиирдэр сардама чардаат (сардама ойуулаах), далла чардаат (саамай улахан аарыма чардаат) диэннэрэ арахсаллара. Чардаат эргиирдэр оҥоһуулара туспаҕайа, уустуга, кэмэйэ улахана, үрдүгэ эмиэ олуохсут баайыттан, солотуттан тутулуктаах буолара үһү.

Баай киһи өлүөҕүнэ кини тыыннааҕар таптаан иҥиэмит атын ыгыырдаан, симээн киэргэтэн баранар иччэтин иҥиин таһыгар туспа иин хаһан, онно кыллэрэннэр, ампал сэргэҕэ баайан көмөллөрө, ол сэргэни «хоолдьуга сэргэтэ» диэн аатталлара. Баай тойону көмөллөрүгэр кини көмүллэр сиригэр биирдэн түөркэ тиийэ аҥа сиэтэн таһааран хоолдьуга диэн аатталлаан уонна этин көмүүгэ сылдьыбыт дьоҥҥо «саҕаҕа быстахпыт» диэн аатталлаан үлларэллэрэ. Хоолдьуга хас ат сиэммитинэн, тойон чардаатын сардама ойуутун биир эбэтэр икки баһыгар, хаптаһын маска ат тоботун быһан ойуулуулларе. Чардаат эргиирдэрин мыраахтаах сэргэ-баҕаналардаах, намыһах гына иккэ мастаах сүллүгэс күрүөнэн тула күрүөлүүллэрэ. Бу күрүө бөкуоиньугу дьаллык үөрдэртэн арангаччылыыр аналлаах буолар үһү диэн кэпсиллэрэ. Чардаат таһыгар маны таһынан өссө ыллас, намыһах сэргэни туруораллара, ону «өлбүт сэргэтэ» диэн аатталлара. Бу маныык сэргэлэр үрдүлэриэгэр кулгаах курдук икки чорбох ойуулаах буолаллара. Былыргы итэҕэл быһыытынан бөкуоиньук ол кулгаахтарынан ыҥаллы да чугнаан истэ-билэ сытыахтаах үһү.

Далла чардааттар аатталарын курдук атын кэннэрү чардааттартан ойуччу соҕус улахан сүдү кэстүүлээх, оҥоһуулаах буолаллара. Оннук биир далла чардаат Баайаҕаҕа Сытыган диэн сир арҕаа тумулугар 1936 сылга диэри турбута. Ону, хомойуох иһин, коҥуо саанныгар ходуһа сааскы өтүн уота оннуттан түөрэ сиэн суох гыммыта. Бу чардаат наһаа сүдү, сиэдэрэй, биҥэ-таҕа оҥоһуулааҕа, чочуйан, ойуулаан оҥорбут курдук баҕаналардаах намыһах сүллүгэс күрүөлээҕэ, чардаат сардама ойуутун иҥиэ өттүгэр үһатыы ат тоботе оҥоһуулаах мастардааҕа, чардаат таһыгар, үөһэ оройугар икки кулгаах курдук ойуулаах, иккэ кэккэлэһэ турар намыһах соҕус сэргэлэрдээҕэ. Оттон чардаат иҥиэ өттүнэн түөрүгүн курдук аҥаастарына: оҥойон көрдөххэ сиэдэрэй баҕайы ойуулаах, оҕуруулаах ураһа туоһа бөҕө ыга симиллан сытара. Чардаат арҕаа баһыгар икки улахан баҕайы иҥиэ омоюо бэйэ-бэйэлэриттэн адъас чугас, сыстыһа соҕус чоҥоруһан сыталлара.

Былыр өлбүт киһини көмөллөрүгэр уҥуоҕар таһааран ат өлөрөн силлэрэ. Өскөтүн бөкуоиньук баай киһи буоллаҕына бөрө саҥыньаҕы кэтэрдэн көмөллөрө. Батыйатын, ох саатын, уҥуҥун, быһаҕын, дьоҕуур хамсатын бэйэтин кытары биирдэ көмөллөрө. Төбөтүн аттыгар туос иннккэ арыыны, сүөһү сүрүн өлүөхсүт ол дойдуга аттанарыгар аһыыр аһылыга диэн ууралларе. Ону «нюҥсүө» диэн аатталлара. Улахан аһылаах юһи өлүөҕүнэ тэбиэх мас курдук хоруобун хас да хос гына ураһа туоһунан суулуулларе уонна ол таһынан өссө умайбыт мас хоруо көмөрүнэн тула көмөллөрө. Бөкуоиньук аннытар бөдөр эбэтэр сиэгэн тириитин ырадаһынын ууралларе. Ону «өлүөхсүт олоҕо» диэн аатталларе, сиргэйин кырыгаас тириитинэн сабаллара.

Сорох көмүүлэргэ көмүллүбүт киһи атаҕар, сиргэйигэр сүүрэн иҥэр алтан ат ойуулаах, мунньуктаах сиргэйдээх мэҥэрэ уонна тирии хааһахха сылгы ойоҕоһо эти, алтан солуурчаҕы, хамыйахтаах мас чохоону, быдараахтаах эбэтэр туйбастаах арыыны, олору барыларын түгэхтэрин ортотунан үүттэтэллэ баран ууралларе. Сиргэйин бөрө, бөдөр тириитин лоскуйунан эбэтэр дарыы таҥаһынан сабаллара.

Бөкуоиньугу тиэйэн таһаарбыт сыарҕаны, ньч хастыт хоруур-күрдьаҕы, хойгуону иин таһыгар дьаһыллыы ууран хаалларалларе. Дьэ, онон көмүүгэ сылдьыбыт дьон бары дьаларигэр ыраастаан, атчыланан киирэллэрэ. Өлбүт киһи көмүүгүттэн хаалбыт таҥаһы-сабы, сыыны уматаллара. Арыый калын, сахалар нуучча итэҕэлинэн барыы лаппа сүрөхтэммиттэрин кэнэ, бөкуоиньук тахсыбыт суолун аайы кириэс оҥорон туруораллара.

Иҥэһэ хараҥа буоллар эрэ оҕону-уруулу таһырдьа мэҥэк таһаарбат этиллэр. Былыр киһи өлүөҕүнэ бөлиҥин курдук үс хонноро сатаабат этиллэрэ, хайаан да өлүөҕүн күүгэр, эбэтэр ол кыаллыбатаҕына нонүө күүгэр кистиллэрэ. Ойууттар, удаҕаттар өлөхтөрүнэ ыкса киэһэ эбэтэр түүн таһааран, дьоҥҥон туоса, киһи-сүөһү соччо сылдьыбат сиригэр көмөллөрө. Оттон куһаҕан, сиэмэх ойуун өлүөҕүнэ иннигэ сирэйинэн умса, ньохчоччу олордон эрэ көмөллөрө уонна турбатын диэн иккэ илиитигэр тоҥ буор доскуйдарын туттараллара. Былыргы дьону төбөлөрүнэн хоту, атахтарынан соҕуруу диэки хайыһыннаран көмөллөрө. Быһаҕын эбэтэр батыйатын сорох сирдэргэ уҥуҥун токурутан баранар кэккэлэһиннэрэ ууралларе.

Сахалар туохтааҕар да уоспа ыарыыттан наһаа куттаммыллара. Ол иҥин дьиэ иэргэтэн биир киһи уоспанан ыарыйдаҕына, ас хаалларан баранар, соҕотохтуу быраҕан, атын сиргэ көбөн хаалаллара уонна онно хаһан да эргиллибэттэрэ. Калин дьиэни, уоспаҕа өлбүт киһиэрин кытта, уматан кэбиһэллэрэ. Уоспа, көрь уонна сотуун ыарыылар былыргы сахалар итэҕэлэригэр бары кып-кыһыл ырбаахылаах үс аҕас-балыстыы нуучча кыргыттара буоллаллара үһү. Олору альас үрдүк кэрдинстээх айыы ойууттара эбэтэр тоҕус чуолҕаннаах улуу уустар эрэ бэрт дэнгэ, алҕаһатан көрөллөрө үһү диэн сэһэн баар.

Былыр ыалы кэрийэ сылдьан өлбүт киһини тутар-хабар, суулар, таҥыннарар дьарыктаах аналлаах дьоннор баар буоллаллар эбит. Олору «киибэс киһи» эбэтэр «киибэс дьоннор» диэн аатталлара. Кинилэри дьон бары аанньа ахтыбаттара, наар абааһы көрүүгэ сылдьаллара. Иннь гынан киибэстэр сыыйа суох буолбуттара, кинилэр эбэһиинэстэрин кулут, чаҕар дьоннор толорор буолбуттара. Олор үгүстэрэ ийэлэрэ-аҕалара эрдэ өлөннөр, бэрт кыра саастарыттан баайдарга хамначчыт буоларга күнэллибит дьоннор этиллэрэ. Оттон өлбүт киһини көмүүгэ саамай күнаҕан, сидьиг, кирдээх үлэлэри үөтэл уонна тэбилик кулуттарынан толоттороллоро.

Өлбүт дьоннор уҥуохтарын мас эргиирдэрин үрдүлэриэгэр кириэйи туруоран үгэс эмиэ сахалар христианскай итэҕэлгэ лаппа киирбиттэрин эрэ кэнниттэн олохтоммута. Оттон тааска суруйан эрийии үгэҺэ XIX-с үйэ иккис ангарыттан ыраата саҕаланан арыый кыанар уонна баай эрэ дьоннорго ананан оҥоһуллар буолбута.

Сахаларга түүн былыргыттан билиҥнэ диэри өлүөхсүттэр ыаҕохтэрин иннинэ хайаан да хаан-уруу дьоннорутар, ыччаттарыгар хаһан да, кимиэн да кэйиллибэт кэриэс тылын этэн өлөр үгэс баара. Холобур, Мэҥэ улууһугар 1 Могуруоҥнаах Сиэргэй Олдьумпуйап халдьаайыгар олохтоох Чэҥнэгэр Энгин диэн киһи өлөрүгэр: «Ыччаттарыам, мин өлөхпүнэ кэнэҕэс тобоо уҥуоҕун иммиттэн хостоон таһаараннар, үчүгэйдик сыыйан көрөллөрө, үөрэтэллэрэ буоллар» диэн баҕарабын. Кыргыһыыга батыйакан төбөҕө оҕустахтарына төбөм тыаһа «чууг» эрэ гына түһэрин кулгааҕым эрэ истэр этэ. Тобоо күтүр бүтэй уҥуохтаах эбитэ дуу, эбэтэр ортотугар кыра көҥдэйдээх эбитэ дуу?» — диэбитэ үһү.

Маная сэдиитэрэ кэпсэтэххэ сахаларга түүн былыр, ийэлээх аҕалара кырдьан үлэни-хамнаһы ылайбат буолуулларын саҕана, оҕолоро туох баар чугас уруулларын-аймахтарын ыҥыртаан ыланнар, ампаан сүөһү өлөрөннөр, өлүөхтээх ийэлэрэ эмээхсинин эбэтэр аҕалара -оҕоньоору саамай ытыктанар бастыҥ оронно олордон баран, үс хонук устата ас аҥаастаабыт аһаталлара, маанылыыллара, үчүгэйдик таҥыннараллара. Үһүс хонуга туолуута ийэлэрин эбэтэр аҕаларын тыыннаахтыы ытаппытынан, сарылаппытынан эрдэ хаһыллыбыт иҥиэгэ таптарыы аннан баран комоллоро. Сороҕор эмээхсин уонна оҕоньор саамай таптыыр атын, оҕуһун эбэтэр ыаҕын кытта тыыннаахтыы комоллоро. Ардыгар оҕоньордоох эмээхсини иккиэннэрин иҥиэгэ биирдэ комоллоро, онтон аты омуһах иҥиэгэр сэргэҕэ баайан комоллоро. Өскөтүн биир эмэ ыал тороппуттарын, тыыннаахтыы көмүүхтэрин кэрэйэн, өлөрбөккөлөр бэйэлэрин симиэртэриэн ололлоруттэр тириэрэхтэриэ: «Күтүр остоохтор, иҥалаах-аҕаларын эрдэ киһилии уҥуох туппаккалар бэйэлэрин саналарынан ыыппыттар үһү ээ», — диэн улахан одуута-сэмэҕэ бараллара.

Маны таһынан өссө түүн былыр бэйэлэрэ, альас тыыннаах, доруобай сылдьаннар туора күүстээх аҕа уустарын удурҕаччылара күөн көрсө, күрэх былдьаһа, хаан харса диэн ат аатталаан кэлэннэр өлөрөөннөрөн, үрдүк аанпытын хараардыахтара диэн сэрэйэн, сэдэхтик да буоллар бэйэлэрин коҥул оттуларинэн тыыннаахтыы комторор түбэлтэлэрэ баара. Холобур, биһиги Тааттабытыгар Табыйыкы диэн алааска олохтоох Ынахтыйбыт диэн аатталаах эмээхсин уола аатырар Бөҕө Модьукаан, алааһын тоҕус тумулуттан биирдэстэригэр, альас чып кистэлэҥнэн комторбута үһү диэн норуокка кэҥэнник тарҕаммыт уос номоо буолбут сэһэн баар.

Оттон бу билиҥи өлбүт киһини дьиэтигэр хайаан да үс хоннорон баран таһааран көмөр үгэс сахалар нуучча христианскай итэҕэлигэр лаппа киирбиттэрин

(Бүтүүтүн 4-с стр. көр).

Эҕэрдэлиибит!

Күнду доҕотторбутун Саргы уонна Дима Дьячковскайдары ыал буолар күннэриэн итиитик эҕэрдэлээн туран, иливэн-эйэҕэн илгийэр итии дьылаанныг, итэс-доҕор, аймах-билэ арахсыбат алгыстаах алаҺаланыг, оҕо-уруу чуолчаарыгар чугаһарар дьоллоох туоһаланыг диэн алгыыбыт.

Окоемовтар.

БИЛЛЭРИИ

Бу дьыл балаҕан ыйын 16 күнүгэр хлуус дьаһалтатын дьаһанныгар 11 чаастан Государственнай налоговай инспекция баанар үлэһиттэрин кытта биирдэ Саха Республикатын Президенин 1996 сыл атырдьах ыйын 15 күнүнээҕи 1457 №-дээх Ыһаахтыы быһаарыы бюджетэ аналлаах семинары ыыталлар.

БЫЛЫР, КИҺИ ӨЛЛӨҔҮНЭ

(Бүтүүтэ. Иннин 3-с стр. көр).

кэнниттэн сыыһа олохтоохо барбыта диэн буолар. Ол эрээри сорох түмкэтэх үһүн саха сирдэригэр бу үтэ бэрт бытаанык киирбитэ. Билигин ханна да буоларын хурдук, бокуонньуту ҥытары тиҥэх төгүл быраастыылаһарга бигэ кэккэлэн субуруһан туран хайаан да күн эргиирэн утары өттүнэн эргийэ хаамыыллыахтаах. Хомойуох иһин, сорохтор бу үтэйэ төттөрү өттүнэн телороччулар, ол улахан аньыыһан аҕыллар.

Бокуонньуту киллэрии да, таһаарыы да хайаан да атах өттүнэн буолуохтаах. Оттон бокуонньук уигуоҕун эргийии үс сыл иһиэн, хүөх сайын аспытын, кэҥэ эпиэт буолбутун кэннэ оҕоһуллуохтаах. Күөх көҕөрөк турдаҕына, кэҥэ этэр кэмигэр ханнык баҕарар киһи уигуоҕар тахсан айдаарыы-куйдаарыы, ытааһын-соҥоһуук, арыгылаһыы быыр эмиэ улахан аньыыһан аҕыллара.

Ханнык баҕарар киһини олбүтэ үс сылын аһаран баран тас эргиирин оҥоруу эбэтэр саҥардан оҥоруу эмиэ улахан аньыы диэн буолар. Уопсайыан даҕаны, олбут киһи уигуоҕар тахсан туран ол киһи куһаҕанын туһунан кэпсэһии эмиэ сэттээх-сэлгиэстээх буолар үһү диэн кэпсиллэрэ.

Өссө ордук улахан аньыыһан аҕыллара, бокуонньуту кистэн киирэн баран, хаан ол дойдуга аттанар аньыыларын аһааһынэга айдаарсыы, уохсуу, охсуһуу, итириннэһии. Оттон биһиги сорох-сорох дьоннорбут маны дьиҥнээх бырааһыыньыкка, арыгылаһыыга кубулутар түгэннэрэ аҕыйах суох эс. Бокуонньук тоҕус, түөрт уон хонугун да баанатаһиннэр ардыгар, бастакыттан соччо уратыта суох буолаччылар, бу эмиэ улахан аньыы эрэ буолбатах, оҥу аанаа бокуонньук кэриэһин адьас заяньа ахтыбат быһыы буолар. Оноо ханнык баҕарар киһиэн комуутэ хаһаа баҕарар боччумнаахтык ыытыктабыллаахтык туттуоттаахпыт, оттон өбүгэлэрбит былырыы үгэстэригэр олус харыстабыллаахтык, сэрэхтээхтик сыһыанныахтаахпыт.

Е. АНДРОСОВ,
краевед, Ытык-Күөл.
(«Таатта» хаһыаттан).

БУ—ИНТЭРИЭҺИНЭН

СИР ПЛАНЕТА

Аан дойду океана уонна күн-дьыл

Аан дойдутааҕы океаннар: 54 муора, Атлантическай, Чуумпу, Индийскэй, Хотугу Муустаах уонна Соҕуруунгу океаннар киирсэллэр. Муора уутутар тыас салгыҥҥа тарҕанарынаҕар 4,5 төгүл түргэнник эбэтэр сөкүүндэҕэ 1500 метр түргэннээхтик тарҕанар. Туустаах уу тобурдар туоҕа суох буолар. Муора уутун 4 бырыһыана туустаах, ыраас уу халлаан күөх өҥнөах буолар.

Чуумпу (Тихэй) океан орто дириҥэ 4280, Индийскэй 3960, Атлантическай 3920 метр. Океаннар саамай дириҥнэрэ Гуам арыы таһыгар 10919—11022 м тэҥ. Сыл ахсын 100 хараабылтан биирэ тимирэр. Аан дойдуга исторический кэм устата молуйүөх ораас судно уу түҥҥэр барбыт, үксүгэр кыһыл кэмүҥ тиэммиттэр тимирэллэр эбит. Холобур, 1917 сыл тохсунньуга Хотугу Ирландия таһыгар немецкэй миинэҕэ түбэһэн Британия «Лаурентик» хараабыла 43 тонна көмүстээх (3211 халыыпка кутуллубут) тимирбит. Оҥу үксүн хаттообуттар, 25 халыып эссо да кесте илик. Океанга ардыгар үчүгэй баҕайы күн-дьыл турар кэмигэр, эмискэ часка 800 км түргэнэхтик хамсыыр, 30-са метр үрдүктээх соҕумэр улахан долгуннар тиҺаллэр.

Күн-дьыл

Атмосфера баттааһына улааттаҕына күн-дьыл конор, оттон намтаатаҕына молтүүр. КүнүҺүн күн, түүнүн ый дьаланнахтэриэн эмиэ үчүгэйи күүппэккин. Күн быстыт кэтэҕэр ниирдэҕинэ сотору ардыырын кэтэс, оттон кыыһа эйэт таҥыстаҕына—ыраас күн, кыыһар саҺарҕалаах киирдэҕинэ күн-дьыл молтүүр. Хаминаччы аллараан кэттэҕүнэ—ардаҕы күүт. Ураган түргэнэ сөкүүндэҕэ 40, тайфун 100 м тиэйэр. Бастайаанай ыраас күннээх-дьыллаах, орто сылаанан 20 кыраадыс, сылга 300—500 мм. сөҥүүлээх, күүстээх тыал суох Сир планетаҕа сыыһанарга сааман табыгастаах мистэриэн Канарскай арыылар аҕыллаллар.

Нальчик куораттан 1939 сыллаахха куурусса сымыытын саҕа тобурахтар түһэннэр—2000 бараан ол бүтэ, оттон 1961 сыллаахха Индияҕа 3 кг мйааһын: лаах тобурахтан слон «таҥаралаабыта». Франциядаҕа киһи ытыһын саҕа улахан 1 кг 200 г, АХШ-ка 12 см диаметрдаах 700 г, Соҕуруунгу Африкаҕа 10 см диаметрдаах 600 г тобурахтар түспүттэрэ бэлиэтэммит эбит.

Космос

Америка «Шатла» диэн ракетата 3000 тонна ыйааһыллыах, туһалаах таһаҕаһа 30 тонна эбэтэр ыйааһынын биир бырыһыанныгар тэҥ. «Сатурн—5» ракетаҕа биир сөкүүндэҕэ 3 тонна уматыгы уонна окислители ороскуоттууллар. Бүгүнгү биир ракета көтүүтүгэр Сиргэ 2,5 км диаметрдаах иэни хабан 100 тоннаҕа чугаһыыр умайыы бородуукталарын тобохторо таннары саҥыраан туһаллар. Сир тулата ракеталар ступеннарынан, ораас конструкциялар алдьаммыт чаастарынан, туһата суох предметтэриэн, бөҕүнэн-сыыһынан туолла. Ученайдар аҕаллаларынан, билигин космос куйаарытар итиинник туһата суох 10 тыһ. объект иэдэс устата сылдьар.

Күн уонна Сир икки ардыларын ырааҕа от ыйытар 152, оттон тохсунньуга 147 мил. км тэҥнэһэр. Күнтэн сигнал Сиргэ диэри 8 мүн. айанныыр. Күн бөҕэтиилэрэ элбиир кэмнэригэр киһи хаанын лейкоциттара аҕыйаан, ыарыыта хаптарымтыа буолар. Статистика көрдөрөрүнэн, итиинник кэмиэ олуу, психический ыарыылар, автомобильнай аварийалар атын да алдьархайдар элбиллэр эбит.

Ый—Сир арыыһа. Американецтар Ыйга аан бастаан 1969 сыллаахха от ыйын 21 күнүгэр сылдьыыбыттара. Америка астронавтара Ыйга 6 тогул сылдьан Сиргэ 490 кг Ый буоруок аҕалбыттара.

АТЫЫЛЫЫБЫТ

Суһаллык капитальнай өрөмүөнү барбыт МТЗ-82 тракторы. Коробката 52-лээх, куупчаах. Мурун Тыыммыйа, Северная уул., 11 биллиҥиз.

x x x

1998 сыллааҕы Тойота-карина (Волга кылаастаах, супер-салон). Сыаната—9 мил. солк. Икки киһи олорор эрийиҥ тыытын—1 мил. 400 тыс. солк. Миитэрски алааһа. Ярославскай пер., 10, 1 кв.

x x x

Суһаллык сүүрэ сылдьар «Москвич-412» массыынаны, саҥа «Пионер» краны. Сыаната кэпсэтиннэн. Чурапчы сэл., Карл Маркс уул., 6 №, 2 кв. биллиҥ.

x x x

Суһаллык 1990 сылга оҥоһуллубут сүүрэ сылдьар үчүгэй туруктаах ВАЗ-21063 автомашинаны. Сыаната кэпсэтиннэн. Наадыйаатылар 23-751 телефонунан биллиҥнэххитин сөп.

x x x

Чэтчэйитик сүүрэ сылдьар «Москвич-2140» автомашинаны, 7 секциялаах радиатордары. Чурапчы сэл., Поляркай уул., 25 «а» биллиҥ.

x x x

Ыарахана суох Тулагыттан жабит хортуоппуйу, «Бирюса-22» холодильниги уонна Чурапчы сэл. итиллэр гараж боксаларын куорттамта биэрэбит. 21-805, 21-988 телефоннарынан биллиҥ.

ҮӨРЭНЭ КЭЛИҢ!

Чурапчытааҕы ПТУ 1996—1997 сс. үөрэх дьылыгар маннык идэлэргэ үөрэнээччилэри ылыыны биллэрэр:

Сиппэтэ суох орто үөрэҕи бүтэрбиттэргэ:

—уһаайбаа хаһаайкати (оҕуруот аһын үүнүүрэччи, киэстиэньэт, бухгалтер). Үөрэнии—3 сыл;

—тыа хаһаайыстыбатын маастара (массыынаны өрөмүөнүүр слесарь, трактористт-машинист, суоһу ыытыктык маастара, «С» категориялаах шофер). Үөрэнии болдьоҕо 3 сыл.

Орто үөрэҕи бүтэрбиттэргэ:

—«С» категориялаах шофер быраабтаах тыа хаһаайыстыбатын электромонтера. Үөрэнии болдьоҕо 1 сыл;

—алмааһы кырыылааччы идэтэ. Үөрэнии болдьоҕо биир сыл.

Орто үөрэҕи бүтэрбиттэргэ лицейскэй группалар:

—алмааһы тэнгэстааһын техник-технолога. Үс сыл иһиэгэр маннык идэлэри ылан таҕыстахтарыы сөп: бастакы сылыгар—ограницик, иккис сылыгар—расплавщик, обдирщик, үһүс сылыгар техник-технолог;

—комустэн оноһуктар техник-технолога. Үс сыл иһиэгэр маннык идэлэри ылан таҕыстахтарыы сөп: бастакы сылыгар—ювелир-монтировщик, второй сылыгар—ювелир-гравер, үһүс сылыгар техник-технолог.

Орто үөрэҕи бүтэрбиттэргэ төлөбүрдээх үөрэхтэр:

—тыа хаһаайыстыбатын бухгалтера (болдьоҕо биир сыл);

—В, С категориялаах шофер (үөрэнии болдьоҕо 4 ый).

Төлөбүр бары көрүнүөн ыытыллар. Үөрэх бары группаларга алтынньы 1 күнүттэн саҕаланар. Телефоннарбыт: 21-104, 24-342, 24-390.

Тутар комиссия

АТЫЫЛЫЫБЫТ

Чурапчы салгаанньатыгэр 8х8 паанаах, холбуу 4х4 паанаах эбии тутуулаах дьиэни. Сыаната кэпсэтиннэн чэпчэки уонна халыҥ фанераны. П. Алексеев уул., 5 №-гэр биллиҥиз.

x x x

Чурапчы бастакы суһуох оспуоладыгар директора хаһаайыстыбаннай часка солбуйааччы, УАЗ автомашинаҕа опыттаах шофер, сантехник наадалар. 21-049 телефонунан биллиҥиз.

Күнду кэргэним, аҕабыт, эйэбит, уола, тыыл ветерана, хоту көһөрүллүү кыттыылаҕа, Чурапчы сэлиэнньэтин олохтооҕо

АРЖАКОВ Петр Тимофеевич

үһүн ыраахан ыарыыттан олбүтүн, дириҥнии кутурдаммарын тиэрдэллэр.

—Кэргэниэгэр, оҕолоругар, сиэнэригэр, аймахтарыгар улуус дьаһалтата, Улуус Мунньаҕа.

—Эмиэ киниэлэргэ «Саҥа олох» хаһыат редакциятын коллектива.

—Эмиэ киниэлэргэ улуус кинин олохтоох дьаһалтата.

—Дьиэ кэргэттэриигэр, чугас аймахтарыгар, остуоруйдоҕотторуогар тыа хаһаайыстыбатын улуустааҕы управлениетын коллектива.

—Кыыйыгар, улуустааҕы Государственнай налоговай инспекция ылаабынай инспекторыгар Маргаарита Петровна Лукинаҕа, чугас дьоҥуттар биирдэ улаатыр коллектива.

Максимов Николай Егорович олбүтүнэн дириҥ кутурдаммарын тиэрдэллэр:

—Кийиитигэр, бэйэтин үлэһитигэр Елена Петровна Максимоваҕа, кини дьиэ кэргэттэриигэр «Кэскил» оҕо садын коллектива.

—Кырдьыттарыгар, уоластарыгар, сиэнэриигэр, аймахтарыгар туббольница администрацията, профкома.

—Оҕолоругар, сиэнэриигэр, кийиитигэр, күтүөттэриигэр Чурапчыттан Кычкиннар, Нелькиров, Макарова, Толстоуховтар.

—Уолугар Николай Николаевич Максимовка «Чурапчаагрострой» АО коллектива.

—Оҕолоругар, сиэнэриигэр, чугас дьоҥуттар Чурапчы сэлиэнньэтин олохтоох дьаһалтата.

Редактор э. т. С. О. АЛЕКСЕЕВ.

НАШ АДРЕС: 678700, с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 86 «а». ТЕЛЕФОНЫ: редактор — 21-852, отделы — 21-865, общий — 21-866.

Учредители (соучредители) газеты — Редакция, Администрация улуса, Национальная издательско-полиграфическая компания «Саха-полиграфиздат». Газета издается на якутском языке, выходит по вторникам, четвергам и субботам. Индекс газеты: 54907. Объем—1 усл. п. лист. на 4-х страницах.

Чурапчинская улусная типография Национальной издательско-полиграфической компании «Саха-полиграфиздат». ЗАКАЗ № 108. с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 86 «а». Подписано в печать 13.09. 17 ч. Тираж 2673.

Автор суругар этиллэр самыа редакция позициятыгар мөлдьө сөп түбэйэр буолбаттар. Суругка шыыдар чаастар кырдьыгыстыгыгар ис-пытыйдар автор туох бэйэтэ сутар.